

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті розкрито територіальні особливості розвитку сільського господарства Харківської області. Охарактеризовано стан сільськогосподарських угідь регіону. Розглянуто особливості виробництва та реалізації продукції основних галузей рослинництва та тваринництва в розрізі районів Харківської області. Визначено рівень рентабельності рослинництва та тваринництва Харківської області в територіальному аспекті. Окреслено проблеми та пріоритетні напрями розвитку сільського господарства в регіоні.

Ключові слова: сільське господарство, рослинництво, тваринництво, зернові та зернобобові культури, соняшник, цукровий буряк, ріпак, скотарство, свинарство, птахівництво, вівчарство та козівництво, сільськогосподарські угіддя, рентабельність виробництва.

Л.М. Немець, А.И. Лурье, А.А. Кулешова, В.Ф. Лихван. **ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ.** В статье раскрыты территориальные особенности развития сельского хозяйства Харьковской области. Дана характеристика состояния сельскохозяйственных угодий региона. Рассмотрены особенности производства и реализации продукции основных отраслей растениеводства и животноводства в разрезе районов Харьковской области. Определен уровень рентабельности растениеводства и животноводства Харьковской области в территориальном аспекте. Обозначены проблемы и приоритетные направления развития сельского хозяйства в регионе.

Ключевые слова: сельское хозяйство, растениеводство, животноводство, зерновые и зернобобовые культуры, подсолнечник, сахарная свекла, рапс, скотоводство, свиноводство, птицеводство, овцеводство и козоводство, сельскохозяйственные угодья, рентабельность производства.

Актуальність теми. Дослідження проблем розвитку, реформування та ефективної діяльності сільського господарства, а також визначення його місця в сучасній регіональній економіці набуває особливої актуальності в умовах сьогодення. Харківська область – один із провідних індустріальних регіонів України, а її сільське господарство переживає кризові часи, потребує структурних змін з метою задоволення потреб населення у продуктах харчування, вироблення конкурентоспроможної продукції європейського рівня. Враховуючи, що майже чверть населення регіону мешкає у сільській місцевості, дослідження особливостей сільського господарства, визначення основних його проблем та пріоритетних напрямів розвитку є вкрай актуальним завданням, зокрема з позицій суспільної географії.

Метою даної роботи є комплексний суспільно-географічний аналіз розвитку сільського господарства Харківської області, виявлення його територіальних особливостей, визначення рентабельності основних галузей та обґрунтування шляхів оптимального розвитку в розрізі районів Харківської області.

Виклад основного матеріалу. У структурі агропромислового комплексу більшості регіонів України сільське господарство займає провідне місце, в тому числі і в Харківській області. Воно є однією з важливих галузей матеріального виробництва, що забезпечує населення продуктами харчування, а переробні галузі – сировиною. В галузевій структурі сільськогосподарського

виробництва Харківської області рослинництво (69 %) переважає над тваринництвом (31 %), що є негативним наслідком трансформаційних змін пострадянського періоду, адже в структурі сільського господарства індустріально розвинених регіонів тваринництво є провідною галуззю [1]. Тенденція переважання галузей рослинництва в структурі сільського господарства зберігається практично в усіх районах Харківської області.

Сільськогосподарські угіддя по території Харківської області розміщені нерівномірно, їх частка в структурі земель збільшується в південних районах області у порівнянні з іншими, що пояснюється особливостями розташування регіону в межах двох природно-кліматичних зон – лісостепової та степової (рис. 1). Як виняток, можна зазначити Вовчанський район, який за рахунок значної площі території та орних земель має досить високий показник частки сільськогосподарських угідь.

Розвиток рослинництва, як основної галузі сільського господарства області, характеризується значними обсягами посівних площ та високими показниками врожайності. Для аналізу виробництва окремих видів сільськогосподарських культур було розглянуто середнє значення їх врожайності за період 2005-2012 років, адже сільське господарство є досить динамічною галуззю, а показники його ефективності залежать від дії значної кількості зовнішніх та внутрішніх факторів. Найбільші значення середньої врожайності зернових та зернобобових культур зафіксовані у Красноградському та Чу-

гуївському районах (більше 33 ц/га), що пояснюється, відповідно, сприятливими земельними та природно-кліматичними умовами. Найменші

значення за останні 8 років відмічаються в Борівському та Близнюківському районах – (менше 24 ц/га) (рис. 2).

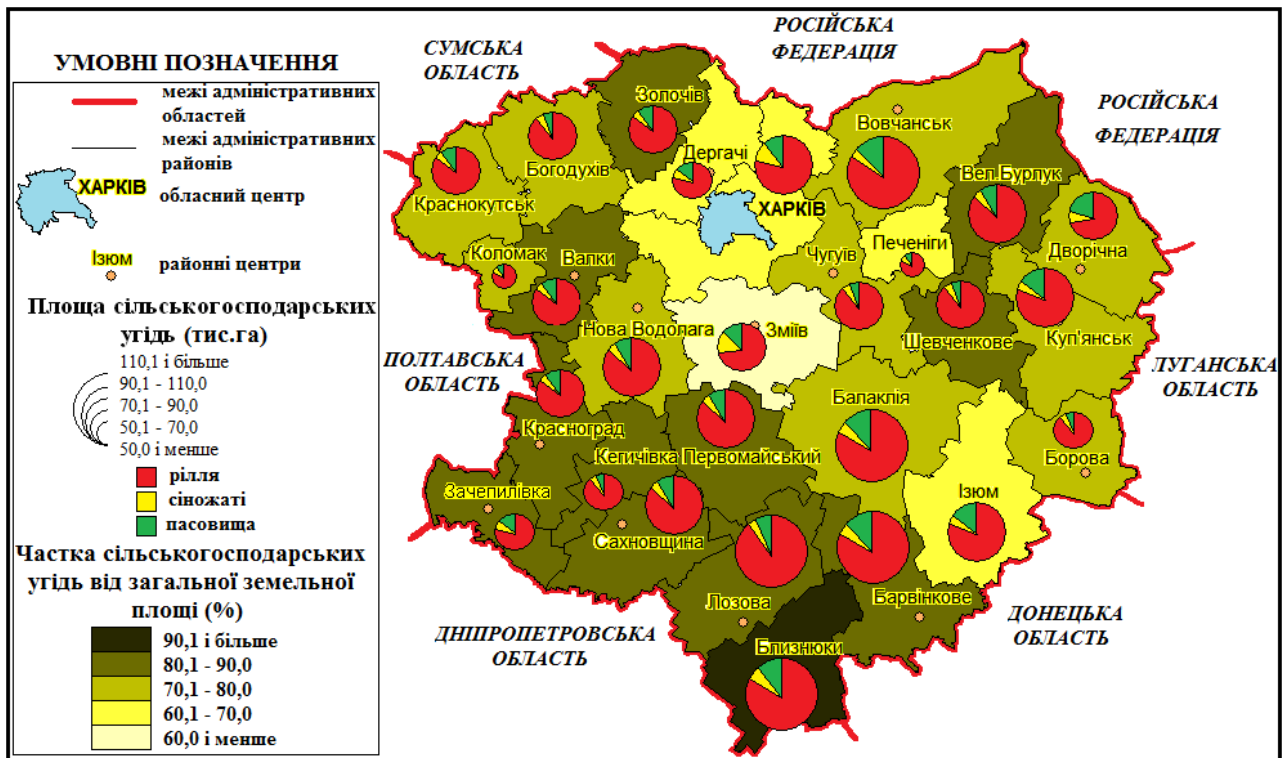

Рис. 1. Сільськогосподарські угіддя в розрізі районів Харківської області у 2012 році (побудовано за даними [2-5])

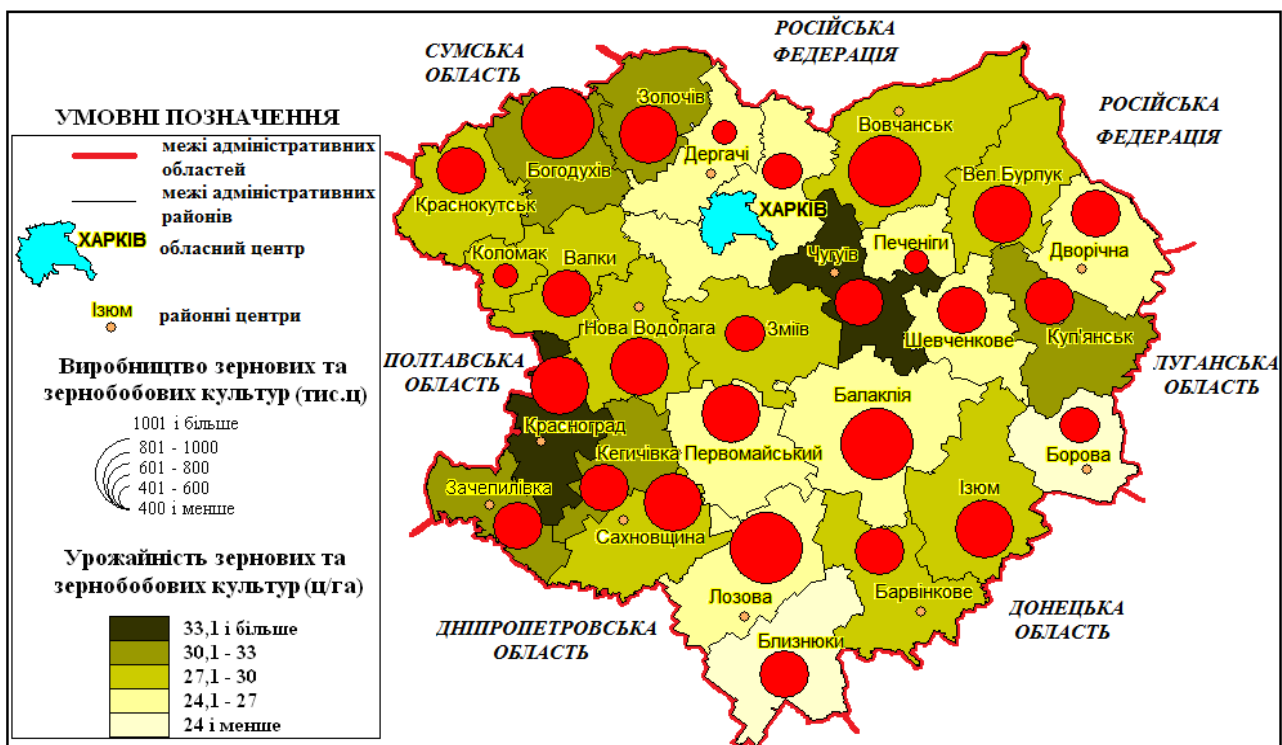

Рис. 2. Виробництво та врожайність зернових та зернобобових культур у розрізі районів Харківської області за період 2005-2012 років (побудовано за даними [2-5])

Найбільші показники реалізації зернових та зернобобових культур відмічаються в східних та південно-східних районах області (рис. 3).

Вирощування цукрових буряків зосереджено на півночі Харківської області переважно в лісостеповій зоні (рис. 4). Територіальні

особливості реалізації цієї продукції (рис. 5) співпадають з показниками виробництва, проте в деяких районах відзначається переважання частки реалізованої продукції.

Соняшник є основною олійною культурою регіону і приносить значний прибуток. За досліджуваний період виробництво та реалізація про-

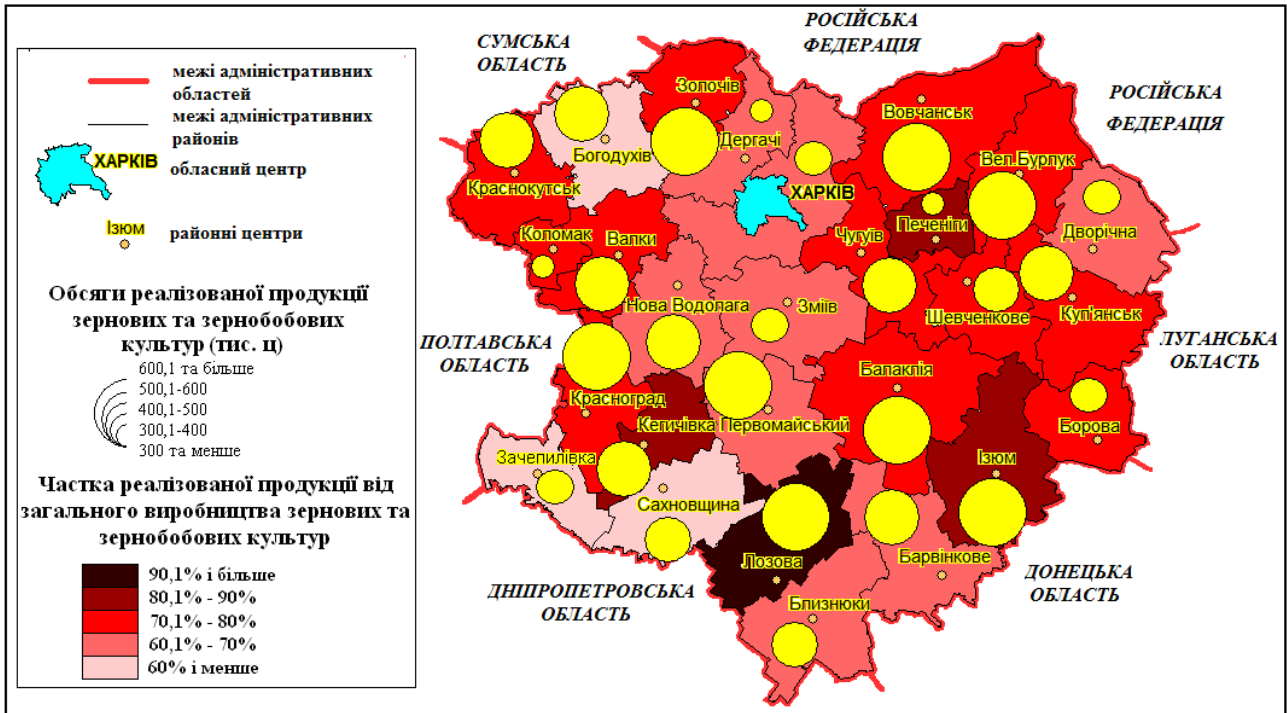

Рис. 3. Реалізація зернових та зернобобових культур у розрізі районів Харківської області за період 2005-2012 років (побудовано за даними [2-5])

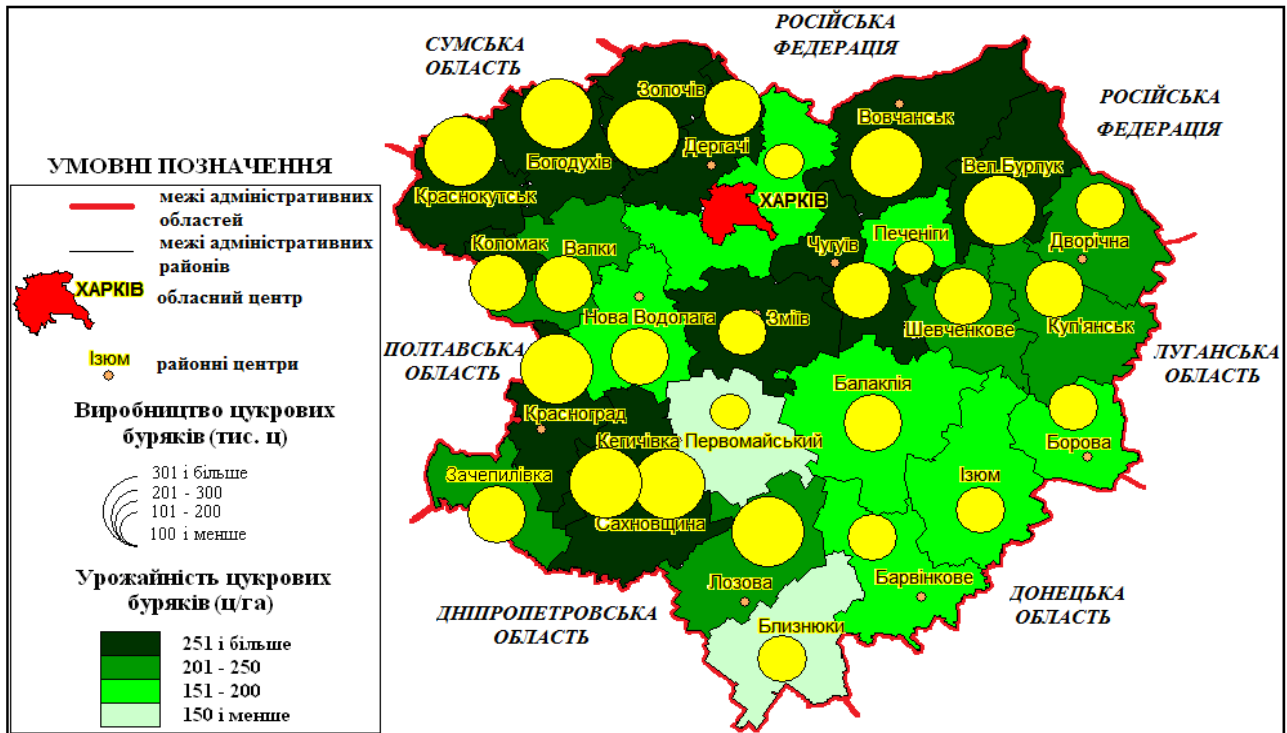

Рис. 4. Виробництво та врожайність цукрових буряків у розрізі районів Харківської області за період 2005-2012 років (побудовано за даними [2-5])

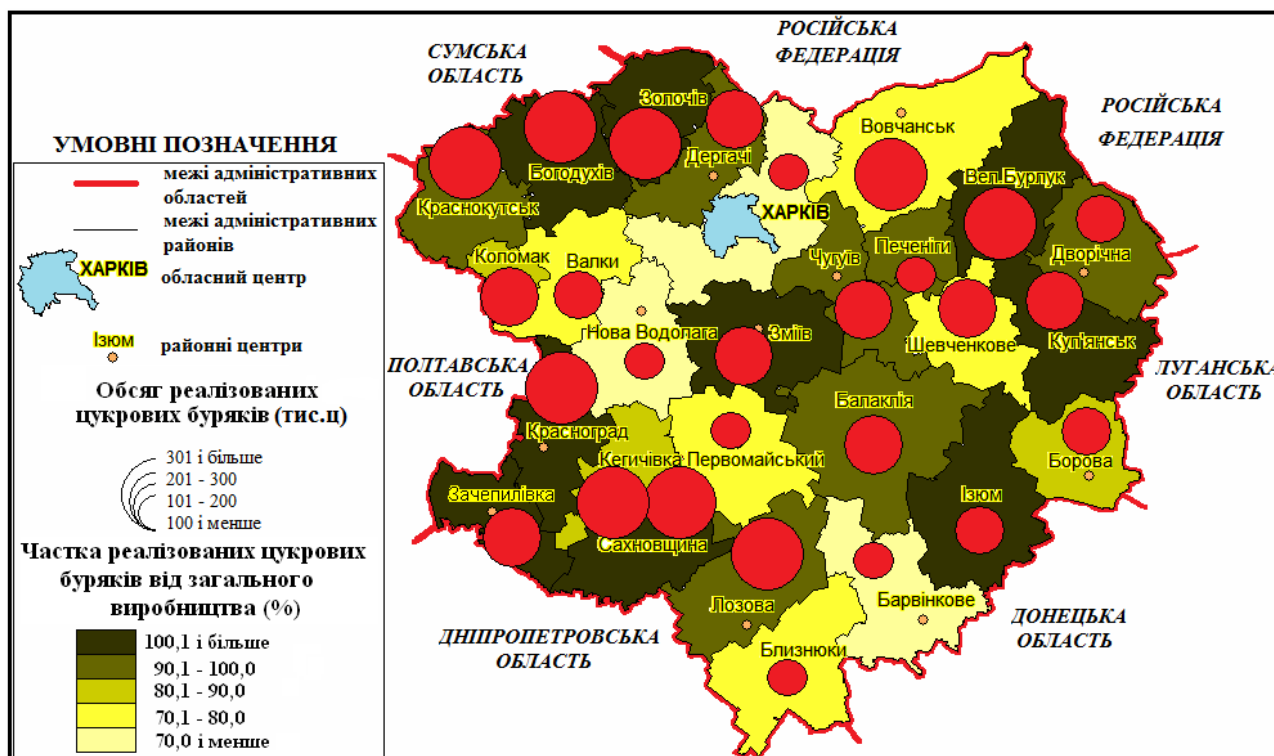

Рис. 5. Реалізація цукрових буряків у розрізі районів Харківської області за період 2005-2012 років (побудовано за даними [2-5])

дукції соняшнику мали тенденцію до постійного зростання. Обсяги виробництва соняшнику по території області збільшуються з північного заходу на схід та південний схід, враховуючи зональний характер його вирощування. Частка реалізованої продукції соняшнику в деяких районах становить більше 100%, що пояснюється умовами

зберігання та залежністю від цінової політики. Високі показники обсягу реалізації соняшнику та значна частка реалізованої продукції від загального виробництва соняшнику спостерігаються в Лозівському, Балаклійському, Ізюмському, Красноградському та Кегичівському районах (рис. 6 та 7).

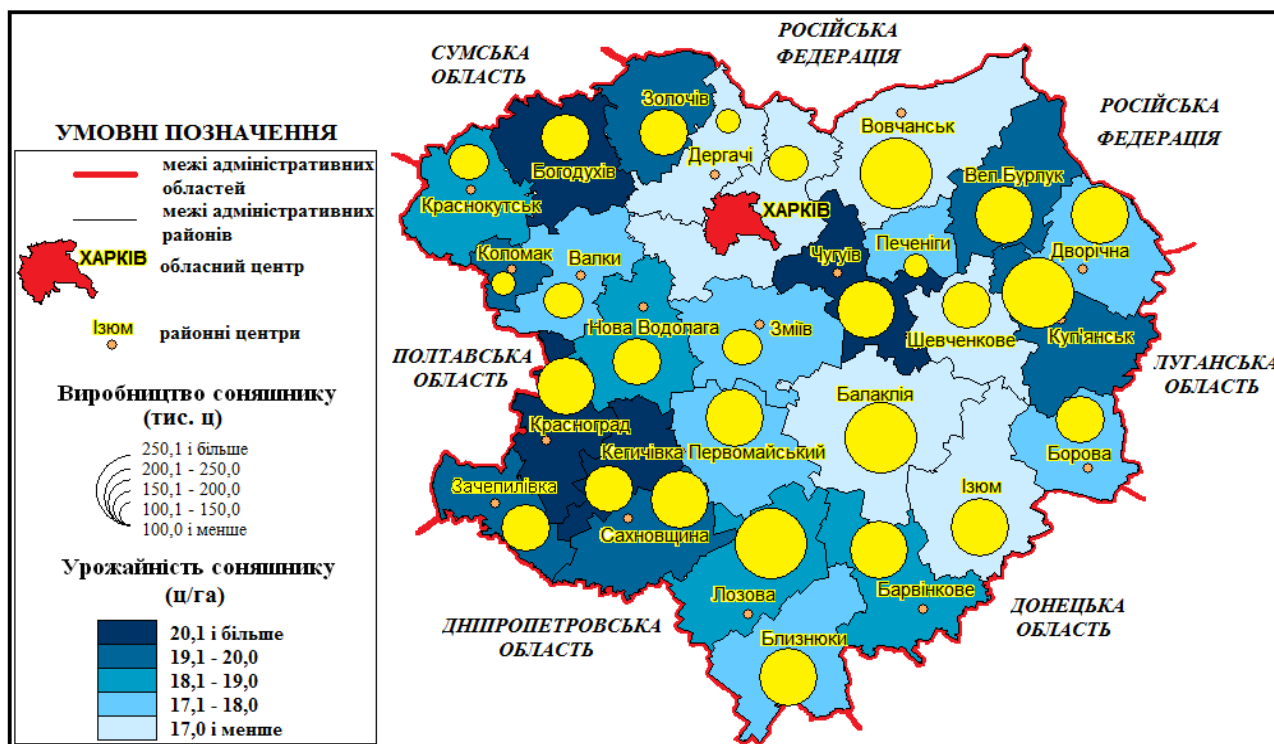

Рис. 6. Виробництво та врожайність соняшнику у розрізі районів Харківської області за період 2005-2012 років (побудовано за даними [2-5])

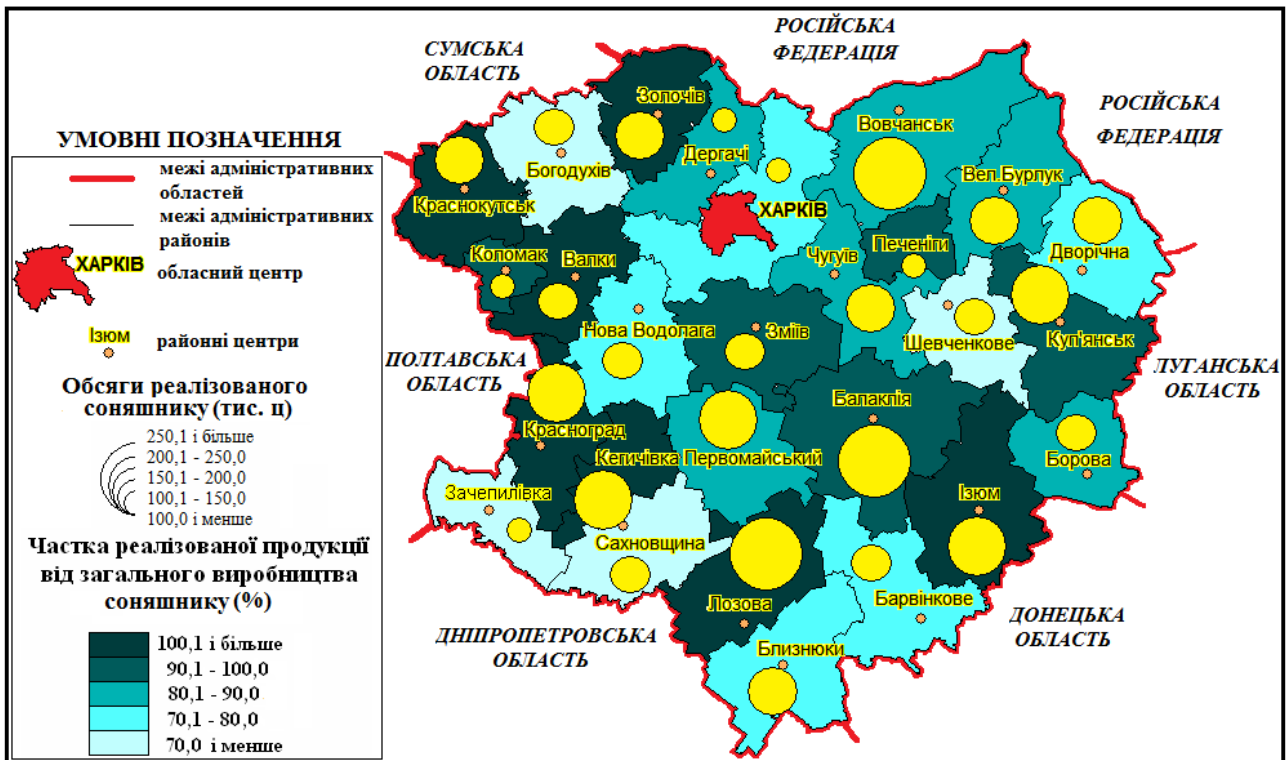

Рис. 7. Реалізація соняшнику у розрізі районів Харківської області за період 2005-2012 років (побудовано за даними [2-5])

В останні роки у Харківській області швидкими темпами розвивається вирощування ріпаку, що відповідає потребам та вимогам сьогодення. За період 2005-2012 років дану культуру вирощували практично в усіх районах області.

Переважно це були райони зі спеціалізацією зернового виробництва, що зумовлено посівами ріпаку в період після збору врожаю зернових культур (рис. 8).

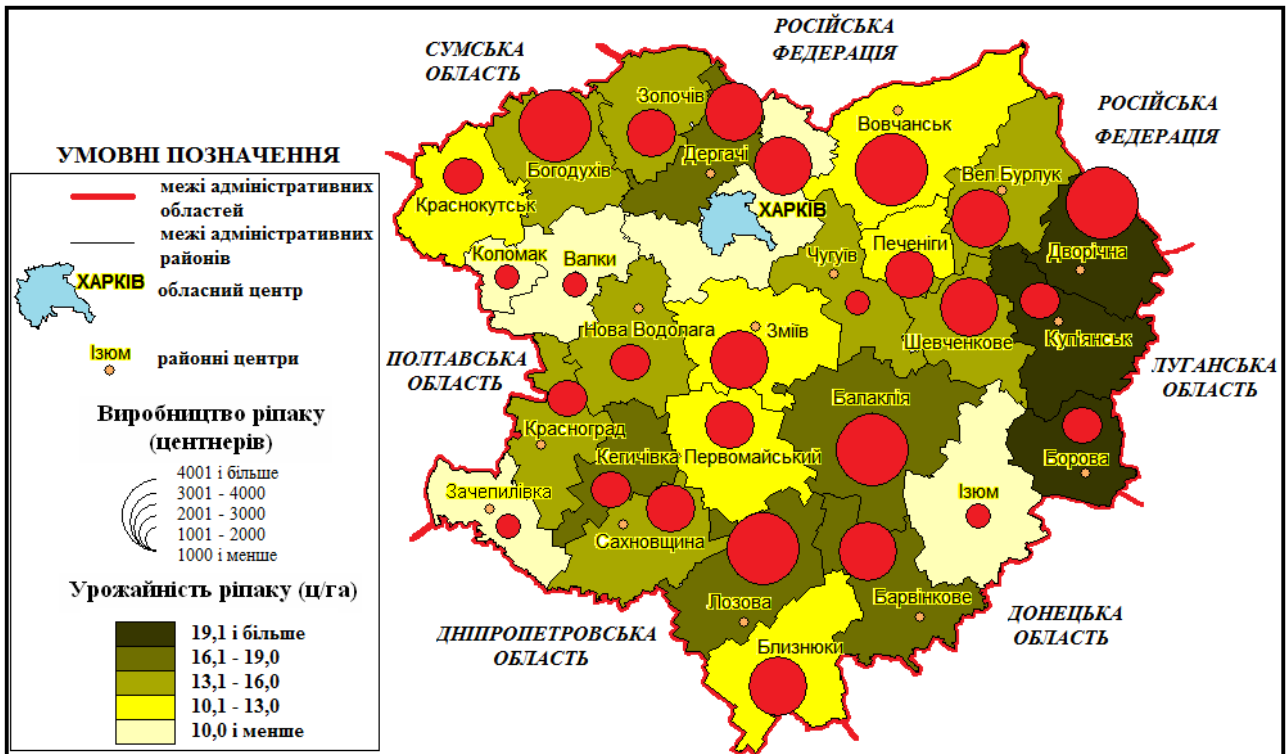

Рис. 8. Виробництво та врожайність ріпаку у розрізі районів Харківської області за період 2005-2012 років (побудовано за даними [2-5])

В цілому, загальний рівень рентабельності рослинництва в регіоні становить 26,6%. За досліджуваний період показник рентабельності цієї галузі сільського господарства не мав чіткої тенденції. Підкреслимо, що найбільш рентабельними галузями рослинництва є вирощування соняшнику та овочів. В територіальному розрізі найбільші показники рентабельності спостерігалися в Чугуївському, Куп'янському, Краснокутському, Вовчанському та Борівському районах. Найменші показники відзначалися у Коломацькому, Зміївському, Нововодолазькому та Первомайському районах. Вирощування картоплі не є галуззю спеціалізації області, а її виробництво є збитковим (рис. 9).

Галузь тваринництва регіону представлена скотарством, свинарством, птахівництвом, вівчарством та козівництвом. Скотарство є однією з найважливіших галузей тваринництва із значною диференціацією в розміщенні по території області.

Підприємства з розведення великої рогатої худоби розміщені нерівномірно. Найбільше поголів'я великої рогатої худоби зосереджено в Красноградському районі (рис. 10). Значні показники також мають Чугуївський, Кегичівський, Дворічанський та Ізюмський райони (понад 5 тис. голів).

Свинарство є однією з найбільш продуктивних галузей тваринництва. Офіційні статистичні дані свідчать про те, що в Харківській області у 2012 році лише в 17 районах зафіксовані сільськогосподарські підприємства, де поголів'я свиней перевищує 500 голів. Таких підприємств в області лише 36. У решті 10 районах свинарство товарного значення не має і служить для задоволення внутрішніх потреб населення (рис. 11).

Вівчарство є також важливою галуззю тваринництва, забезпечуючи населення продуктами харчування, а легку промисловість – сировиною. В Харківській області вівчарством та козівництвом займаються в 19 районах з 27. Найбільше поголів'я овець та кіз зафіксовано у Барвінківському та Зміївському районах (рис. 12). Незважаючи на тенденцію до збільшення загальної кількості овець та кіз в регіоні за досліджуваний період, виробництво м'яса даного виду має обернено-пропорційну залежність, що пояснюється спрямованістю галузі на виробництво сировини.

Птахівництво – одна з найбільш динамічних галузей агропромислового комплексу Харківської області. Згідно зі статистичними даними птахівництво розвинуто у 12 районах. Виробництво яєць зосереджено лише в 9 районах, що свідчить про сформовану спеціалізацію м'ясного птахівництва в більшості районах області (рис. 13).

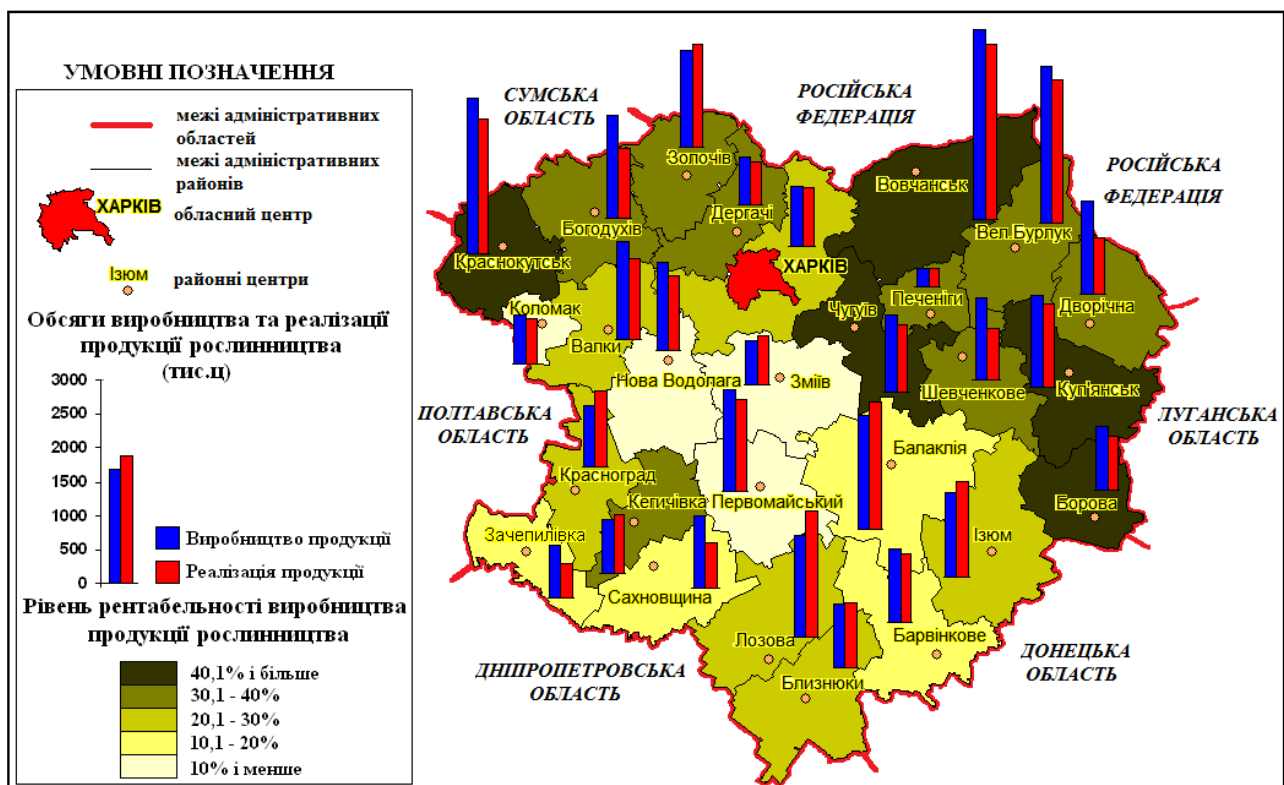

Рис. 9. Рівень рентабельності виробництва продукції рослинництва у розрізі районів Харківської області у 2012 році (побудовано за даними [6-7])

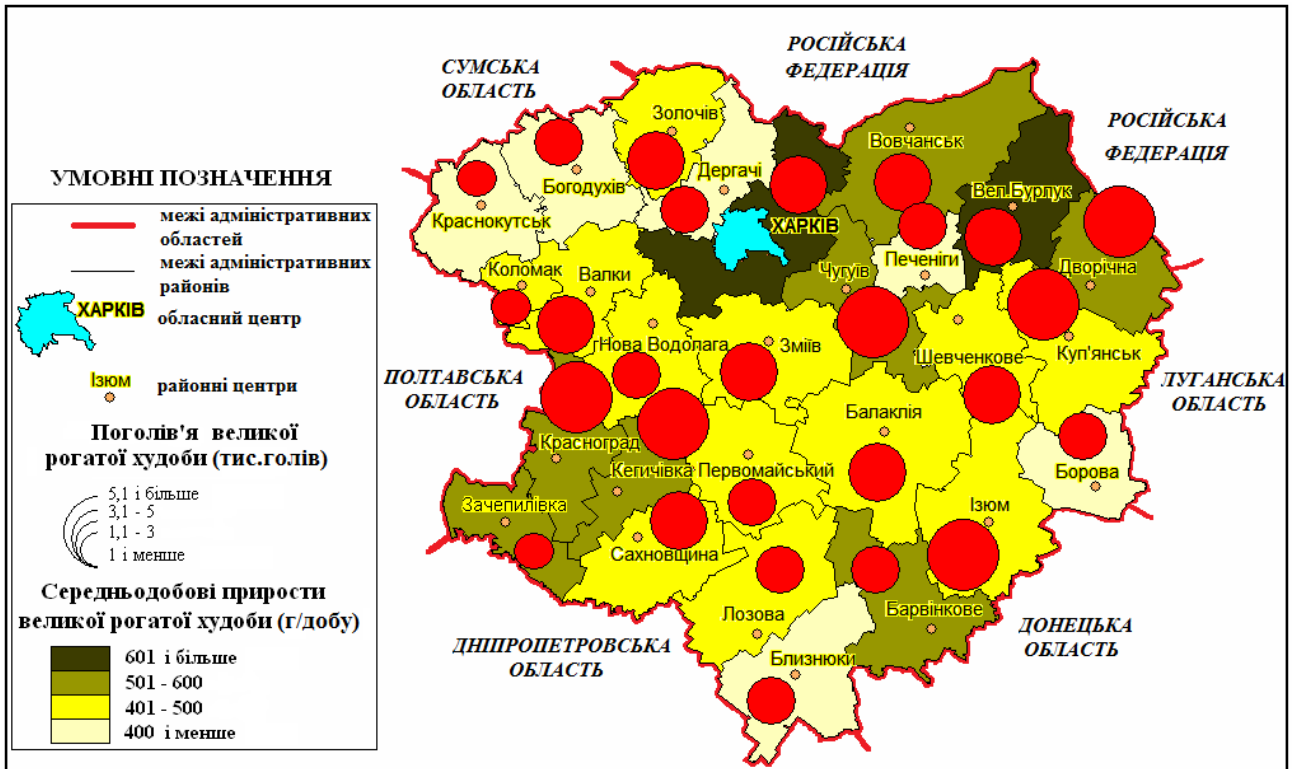

Рис. 10. Поголів'я та середньодобові прирости великої рогатої худоби у розрізі районів Харківської області за період 2005-2012 років (побудовано за даними [2-5])

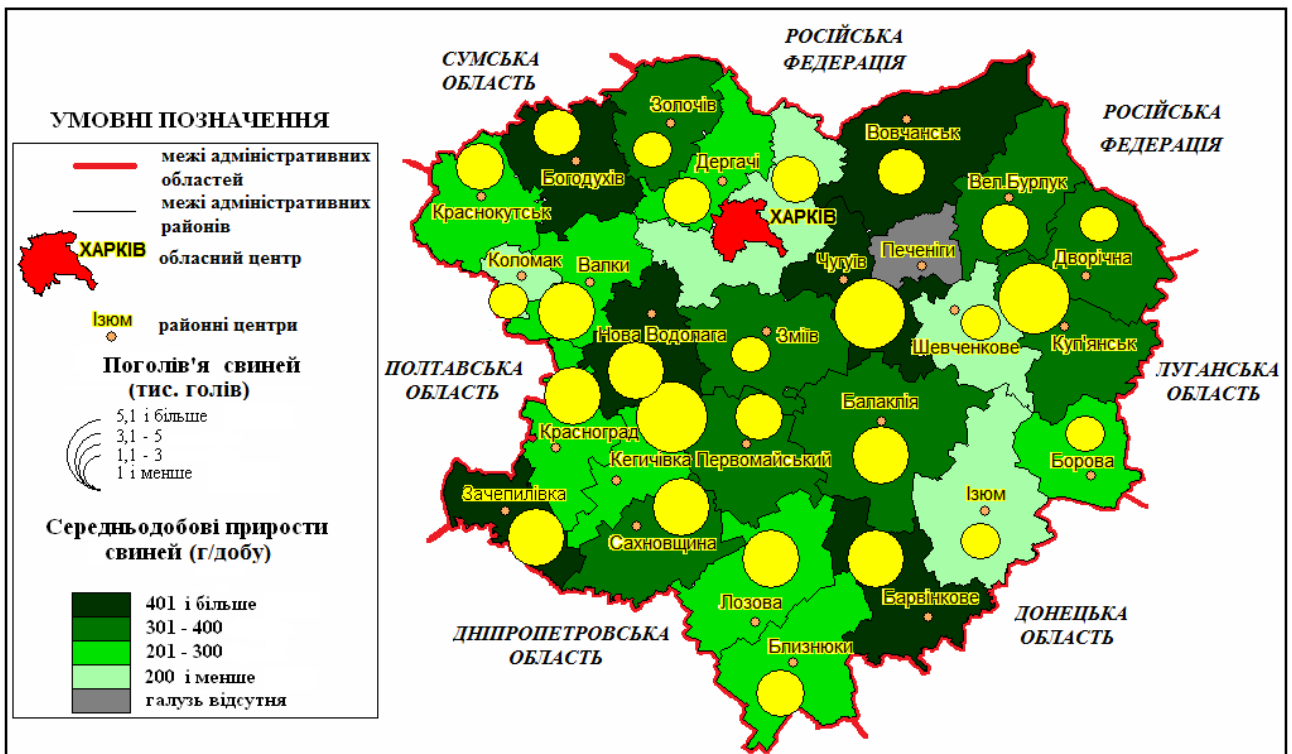

Рис. 11. Поголів'я та середньодобові прирости свиней у розрізі районів Харківської області за період 2005-2012 років (побудовано за даними [2-5])

Рентабельність продукції тваринництва залежно від спеціалізації районів та має різні показники. Найвищі показники рентабельності відзначаються у Харківському (44,5%), Печенізькому (22,7%), Борівському (22,4%), Ізюмському (15%) та Дворічанському (10,7%) райо-

нах. Найнижчі показники зафіксовані у Коломацькому, Первомайському, Близнюківському, Богодухівському, Краснокутському та Кегичівському районах через низький рівень розвитку тваринництва та їх спеціалізацією на галузях рослинництва (рис. 14).

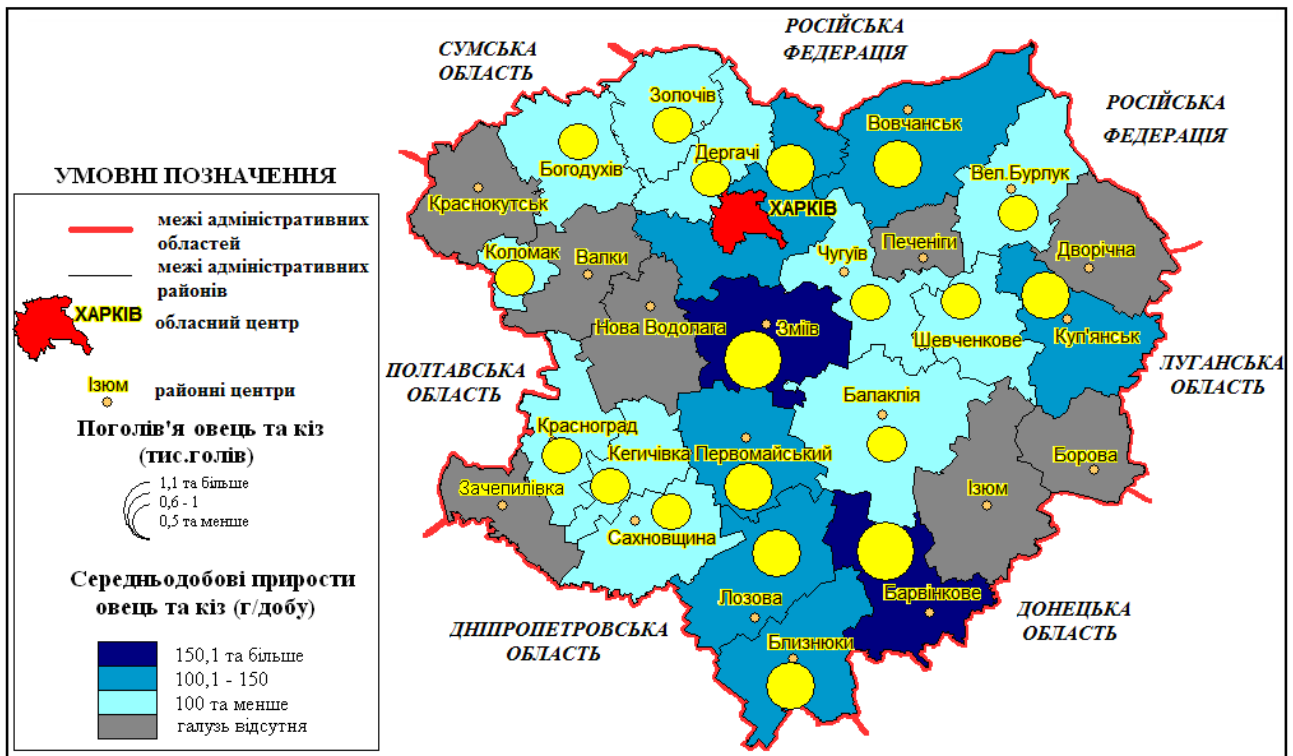

Рис. 12. Поголів'я та середньодобові прирости овець та кіз у розрізі районів Харківської області за період 2005-2012 років (побудовано за даними [2-5])

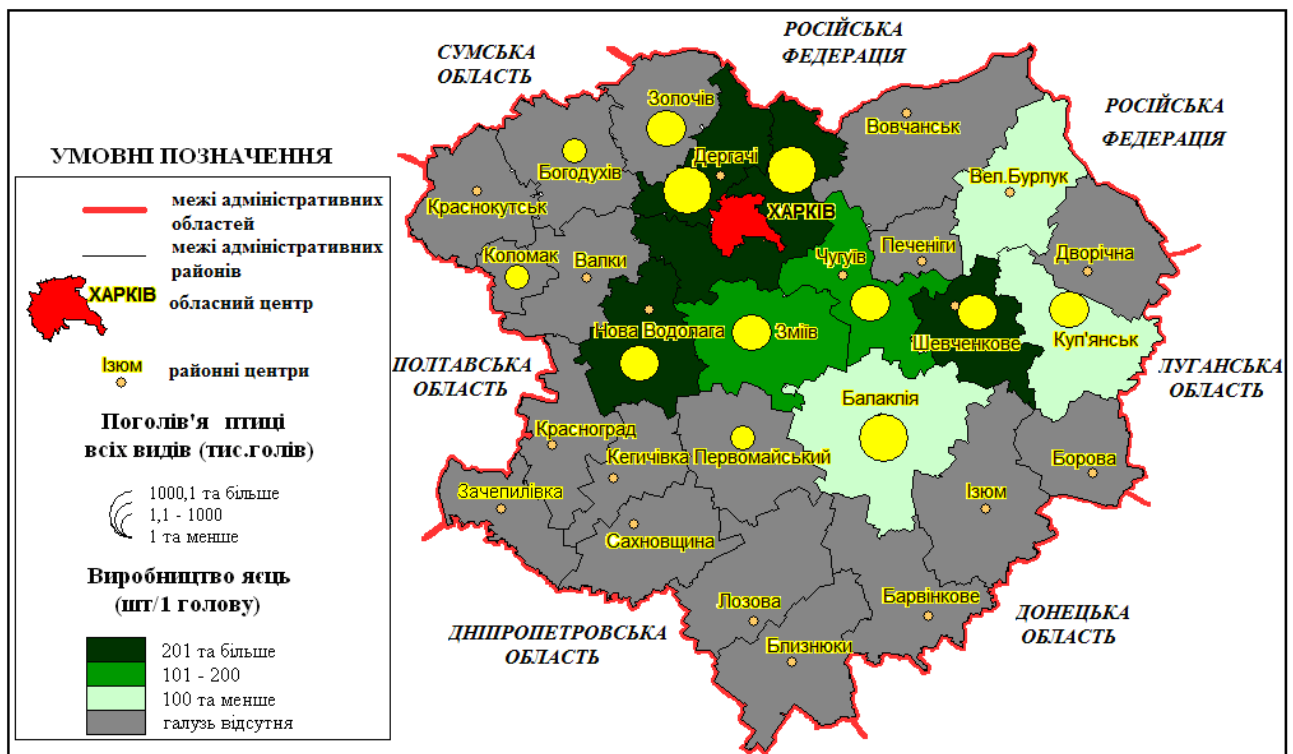

Рис. 13. Поголів'я птиці та виробництво яєць у розрізі районів Харківської області за період 2005-2012 років (побудовано за даними [2-5])

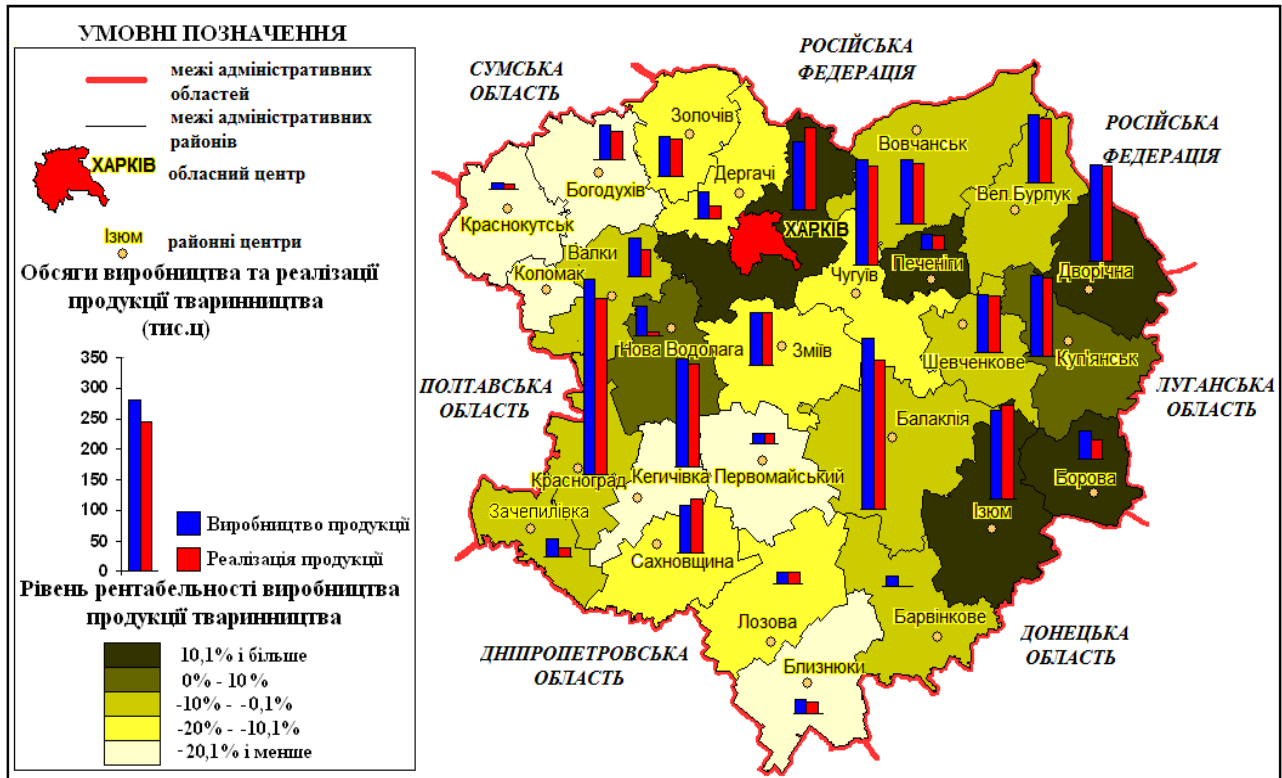

Рис. 14. Рівень рентабельності виробництва продукції тваринництва у розрізі районів Харківської області у 2012 році (побудовано за даними [6-7])

Висновки. Отже, в ході дослідження було проаналізовано територіальні особливості розвитку галузей сільського господарства Харківської області в районному розрізі за період 2005-2012 рр. Головними проблемами сільськогосподарства області є недосконалий механізм державного регулювання та фінансової підтримки сільськогосподарського виробництва, недостатня забезпеченість сільськогосподарських підприємств сучасними матеріально-технічними ресурсами і технологіями, диспаритет закупівельних цін, цінова нестабільність на ринку сільськогосподарської продукції, нераціональна структура посівних площ, низький рівень використання органічних добрив тощо. Пріоритетними напрямками розвитку сільського

господарства у Харківській області є формування оптимальних умов для виробництва конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції на зовнішніх ринках, створення та функціонування агрохолдингів та сільськогосподарських кластерів, запровадження нових сучасних технологій ведення сільськогосподарського виробництва. Потребують додаткових суспільно-географічних досліджень питання підготовки та закріплення кваліфікованих кадрів у сільській місцевості, подолання міграційних процесів, зокрема відтоку молоді із сільської місцевості, підвищення рівня і якості життя сільського населення, питання розвитку соціальної інфраструктури села тощо.

Література

1. Голиков А. П. Харьковская область. Региональное развитие: состояние и перспективы : [монография] / А. П. Голиков, Н. А. Казакова, М. В. Шуба. – Х. : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2012. – 223 с.
2. Харківська область у 2005 році: [статистичний щорічник] / Головне управління статистики у Харківській області / [за редакцією М. Л. Чмихала]. – Х. : ТОВ «Золоті сторінки», 2006. – 606 с.
3. Харківська область у 2008 році: [статистичний щорічник] / Головне управління статистики у Харківській області / [за редакцією М. Л. Чмихала]. – Х. : ТОВ «Золоті сторінки», 2009. – 580 с.
4. Харківська область у 2010 році: [статистичний щорічник] / Головне управління статистики у Харківській області / [за редакцією О.С. Никифорова]. – Х. : ТОВ «Золоті сторінки», 2011. – 583 с.
5. Харківська область у 2012 році: [статистичний щорічник] / Головне управління статистики у Харківській області / [за редакцією О.Г. Мамонтової]. – Х. : ТОВ «Золоті сторінки», 2013. – 580 с.
6. Сільське господарство Харківської області у 2010 році (статистичний збірник) / [відп. за вип. К.П.Воловікова]. – Х. : Головне управління статистики у Харківській області, 2011. – 159 с.
7. Сільське господарство Харківської області у 2012 році (статистичний збірник) / [відп. за вип. К.П. Воловікова]. – Х. : Головне управління статистики у Харківській області, 2013. – 153 с.